

A TÜZÉRSÉG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON KEZDETÉTŐL 1711-IG.

(Nyolcadik közlemény.)

Az eddigiekben azt fejtegettük, hogy Magyarországon és Erdélyben is kiknek a feladata volt a tüzérségi fogatolást előteremteni, lássuk most már, hogy ezek a fogatolásra kötelezettek *milyen* igát és *mennyit* adtak!

János király már említett rendelkezéseiből (Bártfa, Eperjes, bakonybéli apát) láttuk azt is, hogy a király ágyúvontatási célokra kizárólag lovakat használt. Ezzel szemben pl. I. Ferdinánd király vezérei, így Kacziáner, a föld népét is igénybe vette ágyúvontatásra, bár egy a királyhoz intézett jelentésében maga is beismeri, hogy a jobbágyságnak erre a célra való kirendelésében nincsen sok köszönet, mert rendszerint éppen akkor, amidőn a legnagyobb szükség volna reájuk, elszökdösnek, széjjelszaladnak és az ágyúk fekvé maradnak. Éppen ennek elkerülése végett azt javasolja Kacziáner a felségnek, hogy az ágyúk mellé 100 főnyi *állandó* és fizetett „gwaszdari“-t vagy „gwaszdádori“-t kell ágyúvontatási segédszemélyzetképen felfogadni. Kacziáner és hadvezető társai eme jelentése a Trencsén melletti táborban kelt s ennek idevonatkozó érdekes része így hangzik: „So haben wir bissheer gesehen, mit wass mue, arbait und lanngsamhait das Geschutz mangel halber der Gwaszdadori bis hieher gebracht worden ist, darauf zu furdrung das zugs, will in anweg von Notten sein, das bis in ain hundert gewisser *stätter und besolter* Gwaszdari dem Geschütz zue geordent werden, dann *auf das paursz volkh*, das under wegen aufzutreiben, wie wir bisher in gebrauch gehebt, *sich gar nichts zu verlassen ist, ursachen halben, wann man ir am aller nottisten bedarff, so seyn sy alle verlossen, damit so pleibt man stechen*“.⁵¹⁶

I. Ferdinánd király vezérei egyébként ágyúszállításra hol lovakat, hol embereket, vagy marhákat követelnek, természetesen elsősorban a városoktól. Így pl. 1529-ben Kacziáner

⁵¹⁶ Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten, fasc. 6. p. 3.

Kassától lovakat, 1530-ban Serédy Gáspár Eperjestől embereket, 1553-ban Castaldo Szebentől lovakat vagy igavonómarhákat kérnek. 1556-ban I. Ferdinánd egyik Bánffytól ágyú-továbbításra jobbágyokat, lovakat és marhákat kér s ugyan-csak ágyúvontató lovakat és marhákat említ egy báró Pollweill Miklóshoz írt levelében is.⁵¹⁷

Igénybevették nálunk ágyú és tüzérségi anyag szállítására a vízi szállítóeszközöket is, t. i. a hajót. Így pl. 1527-ben I. Ferdinánd király parancsot intéz a pesti hajósok bírójához, melyben elrendeli, hogy Leisser Ulrik tüzérségi főmester megkeresésére a Budán lévő tüzérségi anyagnak Észtergomba való szállításához állítson ki megfelelő mennyiségű hajót, hozzá hajósokat és embereket, akik ezt az anyagot a Dunán a rendeltetési helyre továbbítják. Ugyanekkor a király Buda város tanácsához is parancsot intéz, akiktől viszont rakodómunkásokat („homines et ministros publicos“) kér, akik a szobanforgó tüzérségi anyagot a hajókba rakni segítenek. („Qui eandem artellariam munitionem nostram ad naves onerarias trahere et eisdem imponere juvent.“)⁵¹⁸

Buda 1541-ben történt eleste után a Dunán már csak Bécs, Pozsony, Győr és Komárom közt szállítottak tüzérségi anyagot. Így pl. 1602—3-ban Buda ostromához Bécsből hajón hoztak 30 ágyút. Később, Buda felszabadítása után, a tüzérségi anyag szállítása a Dunán ismét tágabb teret nyert. Így 1708-ban Bottyán vezér írja Rákóczinak, hogy híre jár, „hogy Budáról 13 pumma-hányó mozsárt és nagy öreg ágyút vizen Komárom felé Gutához szállítottak“ a németek, (Érsek-)Újvár ostromához.⁵¹⁹

Összefoglalva tehát az eddigieket, ágyútovábbítási célra e korszakban igénybe veszik az emberek s az állatok (ló, marha) vontató ereje mellett a vízi vontató erőt (hajó) is, amely utóbbi voltaképpen végeredményben ismét csak emberi vagy állati erőre vezetendő vissza, s a víz itt csak mint közlekedési tényező szerepel.

Ha már most azt kutatjuk, hogy egy-egy háborús expedícióhoz a királyok, fejedelmek vagy hadvezérek mennyi igát követeltek az erre a célra adni kötelezettektől? forrásainkban erre a kérdésre sokféle feleletet kapunk. Az ugyanis, hogy

⁵¹⁷ Eperjes város levéltára: 1529 ápr. 25.; 1530 szept. 5. — Szeben város levéltára: 1553. No. 648. — Orsz. Levéltár: Kisebbségi családi levéltárakban a Bánffy-család ltára. — Kriegsarchiv. Bécs, Feldacten, 1556. fasc. 7. p. 25.

⁵¹⁸ Staatsarchiv, Bécs, Ungarn, Allg. Akten: 1527 nov. 10. és 11. 7. esonó.

⁵¹⁹ Orsz. Levéltár: Ben. Resol. IV. k. 100. l.; Conc. Exp. 1651. No. 455.; 1684. No. 323. — Hadtört. Közlemények: 1920. évf. 58. l. — A. R. IX. k. 522—3. l.

az igaadásra kötelezett mennyi igavonót adjon a tüzérség részére, attól függött, hogy milyen ágyúkat, mennyit és milyen utakon kellett továbbítani. Természetes tehát, hogy könnyebb ágyúk elé, jó utakon kevesebb iga kellett, és viszont. A királyok, fejedelmek stb. igát kívánó parancsaiban sajnos legtöbbször nincsen megadva az ágyúk száma és a tüzérségi anyag mennyisége, sőt néha még az igát is csak általánosságban és nem számszerint részletezve követelik. Ennélfogva a legtöbbször nem is tudjuk megmondani, hogy a kívánt iga az ágyúk számához hogyan viszonylik, s egy-egy ágyúra átlag hány igavonó esik. Még kevésbé tudjuk megmondani, hogy az igát adó város vagy testület tagjai maguk közt milyen kulcs szerint osztják fel a kivetett igakontingenst, mert erről forrásaink csak igen ritkán emlékeznek meg.

Láttuk már pl., hogy János király egy-egy várostól hat-hat lovat kért, de hogy hány város adott hat-hat lovat és mennyi ágyúhoz kellett ez, azt megmondani nem tudjuk. A XVI. században Kacziáner, Serédy, Castaldo stb. csak általánosságban rendelik el az ágyú szállítását, esetleg lovakat kérnek, de hogy mennyi ló állítandó ki és hány ágyúhoz, azt rendszerint nem mondják meg. I. Ferdinánd király rendeleteiben, amelyek a magyar kir. udvari kamarához intéz, az ágyúk és tüzérségi anyag szállításáról, szintén csak általánosságban rendelkeznek, mert hiszen a részletek elintézése már a kamara feladata volt. 1567-ben Lőcse városa kénytelen „60 artelleri Ross herleihen“, de hogy ez mennyi ágyúhoz vagy tüzérségi anyaghoz kellett, azt nem tudni.⁵²⁰

1558-ban Hamerl Bernát zeugwart parancsot kapott, hogy Bécsből Szigetvárába szállítson ágyúkat. Erre a minuciózus Hamerl előbb írásban jelentette, hogy egy-egy ágyútípus vontatásához hány lóra lesz szüksége és ehhez képest mennyibe fog kerülni a szállítás. Ezen jelentés szerint: „Erstlichen zu der Singerin muessen für die selwis gespannt werden sech-zechen Ross“, tehát egy nehéz Singerintípusú ágyú vontatásához 16 lovat kívánt, míg négy haubiczhoz: „Mer zu den vier hauffniczen oder stainpuxen für jedes vier Ross“, tehát összesen a négyhez annyi kellett, mint egy Singerinhez. Viszont a könnyebb „valekannet“-ekhez már csak két-két ló kellett. Mivel Hamerl egy-egy lóra napi féltallér napidíjat számított, végsőleg az egész ágyútransport Bécsből Szigetvárig 714 forintba került volna.⁵²¹ Ez a Hamerl-féle precizitás azonban ekkor még elég ritka dolog volt, mert az illetékesek parancsa legtöbbször csak úgy szólt, hogy adjanak ennyi meg

⁵²⁰ Hain Gáspár krónikája: III. l.

⁵²¹ Staatsarchiv. Bécs. Ungarn. Allg. Akten. 79. csomó.

ennyi lovat, mint ahogy pl. 1565-ben Schwendi Lázár is ilyenféle parancsot intéz az eperjesiekhez, írván, hogy ágyú eleibe való ötven darab jó erős lovat adjanak, s ha nekik nem volna, akkor akár az utakról is, de mindenesetre szedjék össze ezeket.⁵²² 1564-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem 366 lovat és 42 szekeret, 1566-ban ugyanó 598 lovat és 100 kocsit, 1567-ben 240 ágyúvontatásra alkalmas erős lovat, 1595-ben Miksa főherceg 126 lovat és 20 szekeret kérnek, és így tovább, hisz erre rengeteg példát lehetne még felhozni.⁵²³

1578 körül Varasdról kellett a horvát végekre ágyúkat és tüzérséget szállítani és mivel ezt ismét valami német birodalmi zeugwart-féle hajtotta végre, természetesen „Verzeichniss“-⁵²⁴ készített arról, hogy az ágyúk, puskapor, golyók, ólom, sáncz és egyéb eszközök szállításához mennyi igavonó kell. Ezen kimutatás szerint: „Erstlich zway Stukh auf Iren Plochwägen unnd nach dem die Ross schwach unnd khlain sind muesz für Jede gespannt werden 30 Ross, ist Ross 60.“ Itt tehát a két Singerin típusú ágyú szállításához, figyelemmel a lovak gyenge voltára, körülbelül kétszer annyi iga kellett, mint amennyit fentebb Hamerl Bernát egy singerinhez preliminált. Minden egyes Singerinhez egy-egy hordó-féle (Gefäss) tartozott, amelyeknek továbbításához 10—10, összesen tehát 20 ló kellett. A két ágyúhoz 300—300, összesen 600 golyó volt adva, melyeket kocsikon szállítottak. Egy-egy szekérre 46 golyó fért, úgy, hogy összesen 13 kocsi kellett, s minden kocsi-ba hat-hat ló volt fogva, tehát csak a golyók szállításához 78 ló kellett. Mindezek mellett 79 mázsa puskapor, 20 mázsa ólom, sánczeszközök, ács- és egyéb szerszámok, tartalékkerekek és tengelyek, emelőgép, deszkák, sátrak stb. szállításához kellett mindenestül 276 ló „unnd was an den Rossen abgeet, solle mit Oxen erstattet werden.“ Ebből láthatjuk, hogy két nagyobb kaliberű ágyú szállítása, tekintettel a sok mindenféle kiegészítő, kiegészítő szerszámokra, muni-cióra, tartalékanyagra stb., nem volt tréfa dolog, s azt hisz-szük nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a XVI—XVII. század zeugwartjainak az ágyú- és lőszerszállítás adta a legtöbb gondot.

1582-ben a Komárom várában lévő tüzérségi anyag és ágyú szállításához Pozsony és a felsőmagyarországi bánya-

⁵²² Eperjes város levéltára: 1565. VIII. 16.

⁵²³ Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 303., 329. ll. — Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten, 1595. fasc. 8. pièce 4. — Lőcse város levéltára, I. oszt. III. csomó. 72. szám.

⁵²⁴ Verzeichniss der Zwayer Singerin sambt irer Munition so von Waraszdin auf die Crabattische Expedition fueret.“ Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten, 1578. f. 13. p. 8.

városok összesen 116 lovat, 19 kocsit és 54 embert tartoztak kiállítani, azonban, sajnos nincsen megmondva, hogy ez mennyi ágyúhoz és tüzérségi anyaghoz kellett, annyi azonban valószínű, hogy aligha nagykaliberű, nehéz ágyúk szállításáról volt szó.⁵²⁵ 1599-ben Basta Lőcse város tanácsától „Zur Fortbringung der Stueck und andern Munition“ 84 lovat és 12 kocsit kér. Természetesen ő is elhallgatja, hogy ez a 84 ló hány darab Stueck-hez kellett.⁵²⁶

Egy XVII. századi specificatio előírása szerint egy fél quartaun vontatásához 24 ökör, egy quartierschlang továbbításához 16 ökör, viszont egy könnyű Regimentsstück szállításához csak 4 ló kellett.⁵²⁷

A XVII. században Bécsben a tüzérségi fogatolások lebonyolítására már egy fő „Geschirmaister“-i állás is volt rendszeresítve, mert 1600-ban (június 26.) Globner János Kristóf „als bestelten Geschirmaister“ részére utasítást adnak „über ain Anczal Arthollorej Ross“, mely utasításban tüzetesen instruílják Globnert a tüzérlovak beszerzési módja, helye, mikéntje stb. tárgyában.⁵²⁸

A XVI. század végén és a XVII. század első éveiben, amint már láttuk, a magyar rendek az országgyűléseken panaszkodnak, hogy az ország igavonó állatállománya a hosszas háborúskodások folytán nagyon megesappant, tehát őfelsége szomszédos országaiból pótolja az igavonókban nálunk beállott hiányt. Rudolf király a rendek eme panaszáat úgy lát-szik meg is szívlelte, mert pl. 1599 tavaszán („Vom ersten tag maii bis auf denn 23. juli anno 99“) Morvaország, Ausztria és Szilézia városai és kolostorai, nyilván Rudolf rendeletére, Győrbe és Komáromba tüzérségi célokra összesen 524 lovat állítanak ki.⁵²⁹ Ez az igavonó mennyiség, ha figyelembe vesz-szük, hogy a szász papok maguk pl. 600 lovat is állítottak ki, aránylag nem mondható soknak. Nem kell ugyanis felednünk, hogy ezt az igavonó mennyiséget három gazdag s a háború pusztításaitól eddig megkímélt tartomány állította ki.

Ugyanígy 1602-ben is a magyarországi hadjárat (Basta) céljaira, Rudolf rendeletére a cseh, sziléziai, morva és osztrák városok és kolostorok, a falvakkal együtt tartoztak tüzérségi célokra lovakat kiállítani, és pedig:

⁵²⁵ Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten, 1582. fasc. 12. p. 4.

⁵²⁶ Basta levelei. I. k. 202. l.

⁵²⁷ Orsz. Levéltár: Lymbus II. sorozat, 14. b. csomó.

⁵²⁸ Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten: 1600. fasc. 6. p. 14.

⁵²⁹ U. o.: 1599. fasc. 7 p. 1.

Morvaország kiállított összesen . . 197 lovat,
 Csehország kiállított összesen . . . 66 lovat,
 Szilázia kiállított összesen 80 lovat,
 Ausztria kiállított összesen 197 lovat,
 összesen tehát: 540 lovat,

ami négy tartománytól nem sok, ha összehasonlítjuk azzal, hogy pl. Basta 1599-ben az egyetlen Lőcse városától több lovat követelt (84), mint amennyit a jelen esetben akár egész Csehország, akár egész Szilázia adott.⁵³⁰

A magyarországi városok, vármegyék, szóval mindazok, akik ágyúvontatáshoz igát adni kötelesek voltak, ezt az igát természetesen csak *kölcsön*képen adták, még pedig vagy meghatározott időre (3—4 hónap), vagy egy-egy hadjárat tartamára. A kikötött idő elteltével, vagy a hadjárat befejeztével az igavonókat az illető városnak stb. vissza kellett adni. Arról azonban már nem találunk említést, hogy vajjon abban az esetben, ha az igavonó használat közben elpusztult vagy pl. a marhákat szűkségből megették, vajjon a városok, megyék stb. kaptak-e kártérítést, vagy pedig az ilyen esetet vis maior-nak tekintették-e?

Előfordult néha az is, hogy a városoknak és egyéb igavonó állítására kötelezetteknek az iga használata ellenében bizonyos ellenszolgáltatást, pénzt, térítést adnak. Így pl. Schwendi 1565-ben, amidőn Eperjesnek meghagyja, hogy mindenképen szerezen lovakat, nagyobb nyomaték kedvéért és buzdításul kijelenti, hogy hajlandó a lovak tulajdonosainak minden ló után 8 forintot fizetni.⁵³¹ 1596-ban a magyarországi hadjáratra tüzérségi fogatolás költségeire 25.650 forint volt előirányozva, ami az akkori fogalmak szerint hatalmas összeg volt. Megjegyzi azonban ez a költségelőirányzat, hogy ha a felség a szükséges lovakat és kocsikat „in deren Landen aufbringen“ tudja, akkor ez az összeg megtakarítható.⁵³² Amint már említettük, Bethlen István a szász papoknak a tüzérségi fogatolás ellenében adandó fizetségről beszél. 1620-ban Bethlen Gábor, amidőn úgy látszik Kassa városa adott neki tüzérségi célokra „az álglyúk alá“ szerzett lovakat, minden ló után havi öt forintot fizet⁵³³ azzal, hogy a hadjárat végén a lovakat gazdáik visszakapják. Municiók eleibe való vonómarhák „fogadás“ áról Thököly Imre is ír Szirmaynak.⁵³⁴

⁵³⁰ U. o.: 1602. fasc. 12. p. 10.

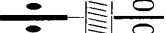
⁵³¹ Eperjes város levéltára: 1565 augusztus 16.

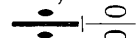
⁵³² Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten, 1596. fasc., 12. p. 6.

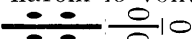
⁵³³ Történelmi Tár: 1908. évf. 86. l.

⁵³⁴ Thököly naplója: II. k. 15. l.

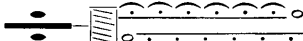
Ami már most az igavonók kiállításának reparciálási kulcsát illeti, erre csak egyetlen példánk van. Ugyanis 1595-ben Vas vármegyére rónak ki tüzéségi célokra igavonókat, amit a vármegye helyhatósági szabályrendelet útján úgy reparciál, hogy minden két portának egy ágyúvonó ökröt vagy lovat járommal, illetve lószerszámmal, azután bárddal, fejszével, láncsal stb. kell kiállítani, aki pedig ezt elmulasztaná, 12 forint bírságot fizet s ezenfelül igavonóját elkobozzák.⁵³⁵

Ami már most a *fogatolás módját* illeti, az a régi tüzéségi és egyéb művekben található képek és ábrázolások szerint, igen különböző volt. Ortelius Chronológiájában és Ortelius redivivusban pl. Gyula várának 1566. évi ostrománál a könnyebb ágyúk elé két ló volt egymás mellé (normál befogás) fogva, ilyen formán:

Ugyanezen a képen látjuk, hogy a török az ágyúk elé bürököt vagy ágyútaligát nem alkalmazott, hanem a lovakat egyenesen az ágyú lafettájához fogta:

a municiót, szerszámokat stb. pedig tevék szállították. 1593 novemberében Fülek ostrománál egy négykerekű lafettára szerelt bürök nélküli ágyút három ló vontat, és pedig 2 + 1 fogatolásban ilyen formán:

Hat lovat (Ufano-De Bry szerint) 3 + 3 fogatolásban alkalmaznak az ágyú elé, ilyenformán:

Ha az ágyút emberek is vagy pedig *csak* emberek vontatják, akkor a lafettához vagy ágyútaligához két oldalt két hosszú kötelet vagy láncot kötnek, amelyen egymás mellett annyi hurok van, ahány ember lesz a vontatáshoz alkalmazva. Az ilyen hurkos vontatókötél ábrája ez:

A pontok helyére mindenüvé egy-egy ember képzelendő, aki a hurokba szinte belefekszik s úgy vontatja az ágyút. Ilyen emberek segítségével történő, kötéllel való ágyúvontatás látható ugyancsak Orteliusban, Visegrád 1595. évi ostrománál, ahol egy hegy tetejére, egy D betűvel jelölt úgynevezett olasz sánca körülbelül 20—25 ember ilyen hurkos kötéllel vontat fel egy négykerekű, lafettás, nehezebb ostromágyút.

Az ágyúvontatásnál az emberi és állati erő összeműködésére nálunk úgy látszik gyakran szükség volt a magyarországi rossz és bizonytalan *utak*, s elhanyagolt közlekedési eszközök miatt. Utainkon tavaszi hóolvadáskor vagy őszi esőzések alkalmával néha egyenesen lehetetlen volt ágyút továbbítani. Ezért írja 1561 november 24-én Udvardy György Bécsből

⁵³⁵ Corpus Statutorum. V/1. k. 47—48. l.

Nádasdy Tamásnak, hogy „az ágyúk elvitetését nem kellene sokára halasztani, mert most jó az út, de később tudja Isten milyen lesz.“⁵³⁶ 1605. január 2-án Mátyás főherceg levelet ír Bástához, amelyben jelzi, hogy Magyarországon vannak nagy ágyúk, amelyeket Tilly kér, s ezeknek a továbbításához ötszáz ló kellene, amelyekkel azonban még mindig kérdéses a továbbjutás, mert: „Du hast zu vermahlen — írja a főherceg —, dass sie bei dieser Zeit und tiefem Schnee über die schwachen Brücken, wie allenthalben in Ungarn sind, nicht können zugereicht werden und über das hohe Gebirg mit solchen schweren Stücken und Munition auch wegen Unsicherheit der Strassen durch die Bergstädte nicht fortzukommen ist, wie du denn mit den geringeren Stücken, so du mitgenommen hast, schwer fortgekommen bist.“⁵³⁷ Tehát nemesak a rossz és bizonytalan utak, a gyenge szerkezetű hidak, hanem a természet is (magas hó) megnehezítette, sőt lehetetlenné tette a tüzérség mozgását. Azonban ezeket a nehézségeket erős akarattal és megfelelő apparátussal mégis le lehetett győzni, mint ahogy pl. midőn II. Rákóczi György 1657. telén átkelt seregével a máramarosi havasokon keresztül Lengyelországba, „a lövészerszámokat a gyalogság esigákon, köteleken vontatván“, iszonyú fáradalmak és nehézségek közepette mégis csak átvitte a havasokon.⁵³⁸ 1705-ben Beresényinek akadtak el öreg ágyúi Lévánál, amit nagyon a szívére vett s március 2-án írja is a fejedelemnek: „Nincs nagyobb bűm, mint az öreg ágyúkkal megfeneklettek Léván, majd 400 vonómarha kell beléjük, se ti, se tova már velek, csak rajtam az bűja.“ Még két nap múlva is ezeket az ágyúkat siratja: „Csak az sok szép ágyú ne győtörn Léván az szívetet; hiszem Egerben kellett volna azt hadni inkább, de már kihozták.“⁵³⁹

Megtörtént az is, hogy menetelés közben vagy az utak rosszasága, vagy egyéb okok (pl. marhavész) miatt a vonómarha elpusztult vagy pedig szükségből a sereg az ökröket megette, ilyenkor a megrekedt lövészerszámokat egyszerűen elásták, amint ezt pl. Kemény János hadai tették az 1657—58. évi tatárhadjárat alkalmával.⁵⁴⁰

Összefoglalva most már az eddig előadottakat, megállapíthatjuk, hogy a XVI—XVII. századokban úgy a fogatok és a vontató erő felhajtásának és előteremtésének nehézsége, mint pedig a lehetetlen útviszonyok miatt az ágyú szállítása sok bajjal, nehézséggel és költséggel járt. Az ágyúvontatás éppen

⁵³⁶ Történelmi Tár: 1908. évf. 223. l.

⁵³⁷ Basta levelei: II. k. 565. l.

⁵³⁸ Szalárdi krónikája. V. könyv, 6. és 7. rész.

⁵³⁹ Arch. Rák. IV. k. 385., 390. ll.

⁵⁴⁰ Mikó: Erdélyi történelmi adatok. I. k. 164. l.

ezért igen körülményes és lassú volt, úgy, hogy nem esoda, ha a nádor 1556-ban ezt írja a királynak: „Ezerszer hallottam fel-ségedtől, hogy a fejedelmeknek semmi sem könnyebb, mint ágyúkkal rendelkezni, de az ágyúvontatáshoz igavonókat sze-rezni . . . hic labor est.”⁵⁴¹ S a nádornak igaza volt, mert hiszen az ágyú öntetése pusztán pénzkérdés volt, de már fogatolást szerezni nemcsak sok irka-firkába, vesződésbe, fáradozásba és utánjárásba került, hanem, ha elő is került a vontató erő, még mindig kérdéses volt, hogy lehetett-e azt használni? Hiszen egészen természetes, hogy az ágyúvontatáshoz igaadásra kötelezettek nem a legjobb lovaikat és igavonóikat, hanem a selejtes és gyenge anyagot adták erre a célra, tisztában lévén azzal, hogy az egyszer odaadott igát többé rendszerint nem látták. Már most ilyen igavonó anyaghoz csak még az akkori magyarországi útviszonyokat kell hozzáképzelnünk s azonnal ért-hető lesz a nádor levelének tartalma, s megértjük azt is, hogy ebben az időben Magyarországon ágyúkat továbbítani, egyike volt a legnehezebb feladatoknak. A tágabb értelemben vett Magyarország határain belül működő tüzérségen kívül nem szabad megfeledkeznünk egy velünk mindig barátságos szomszédos állam tüzérségéről, amely a XVI. század végén voltaképpen a magyar erdélyi tüzérség expositurája, volt t. i. Báthory István lengyel királysága idején Lengyelországban Nagy Bertalan tüzérségi prefektus (praefectus tormentorum, tormentorum bellicorum administrator, czaigwart) alatt mű-ködő ama tüzérségről, amely annyi dicsőséget szerzett odafent északon a magyar névnek. Nem feladatunk az előttünk ismeretlen lengyel tüzérség történetébe belenyúlni, de Báthory tüzérsége voltaképpen magyar volt, csak lengyel földön mű-ködött.

Úgy látszik Lengyelországban az ágyú és a tüzérségi anyag szállítása a királyi kincstár terhére képezte és sem a városok, sem más jogi vagy természetes személyek ennek költségeit nem vállalták. Báthory István számadáskönyveiből ki-tűnik ugyanis, hogy az ágyú és a tüzérségi anyag szállításá-nak költségeit a királyi kincstára viseli s az erre fordított ki-adások a királyi számadáskönyvekben vannak elkönyvelve. Ezen a címen Nagy Bertalan prefektus kezeihez gyakran fizetnek ki kisebb vagy nagyobb összegeket. (Pl. ágyúszállítás Varsóból Litvániába 50 frt.) A tüzérségi anyag vontatásához úgy látszik nem mindig lehetett Lengyelországban kellő számú lovat szerezni, mert megtörtént, hogy István király Magyarországon vétetett lovakat, amint hogy pl. 1580-ban Csányi Gáspárt küldi Magyarhonba tüzérségi lovak vásár-

⁵⁴¹ Zrinyi-levelek: I. kötet. 377. l.

lása céljából, („in emptionem equorum in Hungaria ad trahenda tormenta bellica“) aki 233 frtnyi költség ellenében hozott 86 lovat. Már hajtótüzérség akadt Lengyelhonban is, s pl. 1585-ben István király Dorpat várából hozatott Grodnoba tüzérségi „aurigá“-kat („aurigis ex arce Derpatensi ad suam maiestatem regiam Grodnam venientibus, qui tormenta bellica vehere solebant“), ezeknek azonban rendes fizetés vagy zsold járt.⁵⁴²

Az ágyút nemcsak vontatni, hanem működtetni, vele lövöldözni is kellett, s hogy az ágyú céljának megfelelhessen, kiszolgáló, kezelő **személyzetet** is kellett mellette tartani. A tüzérek neve a XVI—XVII. századokban is latinul: bombardarius, magister bombardae vagy bombardae, bombardista, bombardiorum magister tormentarius sive pixidarius, németül: puchsen- vagy pixenmaister, pyxen master, Geschützmeister, artollorey personen, magyarul pedig: pattantyús.

Ami a Magyarországon a XVI—XVII. századokban működött tüzérségi személyek *származását*, nemzetiségét illeti, ez, figyelemmel az ekkori politikai viszonyokra, meglehetősen tarka képet mutat nemcsak nálunk, de úgy látszik a szomszédos német birodalomban is, ahol — hogy csak egyetlen példát említsünk — pl. 1563-ban a bécsi arzenál élén Juan de Suedo és Alonzo di Contreras, tehát két spanyol áll.⁵⁴³ Azon természetesen nincs mit csodálkoznunk, hogy I. Ferdinánd király, s általában a Habsburg királyok magyarországi tüzérsége leginkább németekből áll, viszont az is érthető, hogy a magyarországi németajkú városok tüzérei szintén majdnem kivétel nélkül németek. A német származású tüzérekön kívül találunk azután Magyarországon a törökön kívül olasz, lengyel, szláv, francia, svéd és magyar tüzéreket is.

Szapolyai János király az 1526—32 közt vezetett számadás könyveinek tanúsága szerint török tüzérekkel is operált, viszont a Ferdinánd-párti Turzó Elek, akinek egyébként kitűnően berendezett hírszolgálatja volt, 1532-ben azt jelenti királyi urának, hogy János király udvarába „venerunt ad eum et *Itali* magistris bombardarii, sed bombardam parvam copiam habet.“⁵⁴⁴ E szerint tehát János királynak kevés ágyúja lett volna s ezekhez olasz pattantyúsokat fogadott, ami azonban nem zárja ki azt, hogy ezek mellett magyar tüzérei is ne lettek volna.

⁵⁴² *Veres*: Báthori István számadáskönyve a Fontesben. 36., 55., 56., 80., 93., 217. ll.

⁵⁴³ Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten, 1557. f. 4. p. 3.

⁵⁴⁴ *Ibidem* magistris bombardariis Thurealibus dedit fl. XL.“ Történelmi Tár: 1898. évf. 174. l. — Staatsarchiv, Bécs, Ungarn: A. A. 20. esomó, 1532. V. 20.

I. Ferdinánd magyar királynak Bécsben 1528—30 körül a főtüzére, zeugmeistere Leisser Ulrik volt, aki Magyarországon is működött, s akinek úgylátszik, az osztrák tartományokban lévő vidéki zeugwart-ok alája voltak rendelve. Fleugauss Márton karintiai zeuwart is ilyen vidéki tüzérségi egységnek vagy arzenálnak lehetett az előljárója, akit I. Ferdinánd király 1528-ban a magyarországi végvárak megvizsgálásával bízott meg s aki Temesvárról többek közt pl. azt jelenti, hogy itt: „Ain puxenmaister mit namen Peter aus der Kranstadt ist zu Tamaschwar.“⁵⁴⁵ Tehát Temesvár egyetlen ekkori tüzére a brassói szász Péter volt. I. Ferdinánd délvidéki pl. dalmát tengerparti váraiban, így 1533-ban Zengben egy Traperich János nevű szlávba oltott olasz királyi tüzért találunk, aki olaszul jól tud, mert ezen a nyelven ír levelet Rómába az egyik bibornokhoz.⁵⁴⁶

1543-ban I. Ferdinánd király egyik fontos felsőmagyarországi várában, t. i. Sároson királyi tüzerek: Vischer Kristóf a „zeugwart“, s mellette vannak a nürnbergi Hütter Ulrik (Ulrich Huetter von Nürnbergh) és Sóri Wencko Péter (Peter Wencko von Soor puchsenmaister). Ezekon kívül a vár tüzérének alkalmazottjai még Jungwirth Pongrác „zewgwagner“ és Scherdinger Márton „zewgshmidt“, amiből következik, hogy a vár tüzerei szertüzerkednek is, ezért kellett melléjük tüzérségi professzionista, t. i. tüzér szerkovács és bodnár is.⁵⁴⁷ Öfelsége egy másik igen fontos várában, t. i. Szigeten 1546—48-ban egy György és egy András nevű tüzér van alkalmazva s ezek mellett találunk még egy Balázs nevű „adolescens bombardistá“-t, tehát afféle tüzerinast vagy tanoncot. Ezeknek a nemzetiségét azonban a források nem árulják el. 1549-ben Szigetváron egy szlávos hangzású nevű tüzért, Kozthán Jánost találjuk, míg 1550-ben Tóth Tamás szigeti tüzér, mint környékbeli szőlőbirtokos fordul elő.⁵⁴⁸

1552—1554-ben I. Ferdinánd király sárosi várában a következő tüzér személyzetet találjuk: A tüzérség főmestere Ochsel Vid (Vitus) bombardarius, aki „magister artellariae“. Utána következik rangban Jungwirth Pongrác, aki magister „rotarum apud artelariam“, azután jön Weinko Péter főtüzér, bombardarius supremus, s e két utóbbi e várban szolgált már 1543-ban is, azután következnek a bombardariusok, úgymint: Weis Ágoston, Lampersdorffer Farkas, a nürnbergi Pfaff Konrád, Planek Jakab, Preisz Antal és — az egyetlen ma-

⁵⁴⁵ Kriegsarchiv, Bécs. Feldacten, 1528. fasc. 7. pièce 6.

⁵⁴⁶ Finanzarchiv, Bécs, Hungarn: 14,334. csomó.

⁵⁴⁷ Sáros várának 1543. évi számadása Eperjes város levéltárában.

⁵⁴⁸ Magyar Nemzeti Múzeum: Fol. Lat. 1347.

gyar Sommodi Bereck (akinek a nevét a német czalmeisterek Schomat-nak is írják), akik mellé van adva Schwartz András lakatos és kovács „apud dietam artelariam”.⁵⁴⁹ Ezek a tüzérek azonban, ha a szükség úgy kívánta, Kassára is kirendeltettek tüzérügyi szolgálatra, azonban ebből a névsorból is nyilvánvaló, hogy I. Ferdinánd, illetve hadvezérei féltékenyen őrködtek, nehogy a tüzérséghez túlságos sok magyar ember kerüljön.

A török előnyomulásával fontos vár, majd végvár lett Eger, amelynek kapitánya 1548-ban már Dobó, amikor még a várnak csak három bombardariusa volt. Természetesen 1552-ben, amikor Szolnok eleste után Eger veszedelembé került, Dobó szaporította tüzérségét s ekkor került ide Herman Márton Szolnokról, ezenkívül itt voltak Brum Jakab bécsi, Endorfer Lajos innsbrucki, József prágai, Fairich laibachi, Lajos endorfi, János szepességi, György trencsényi, Szalai Mihály pelsőci származású tüzérek, továbbá Singer Gáspár és a magyar Cserney Benedek. Tehát az egri vár ostromakor a vártüzérség vezető tagjainak körülbelül a fele magyar, a másik fele pedig német volt, nem szabad azonban feledniünk, hogy a szertüzermeisterkedésben a magyar Bornemisza Gergely tűnt ki, s rendkívüli leleményes találékonyságával s ügyességével nemcsak hogy sok kárt okozott az ostromló ellenségnek, hanem az általa szerkesztett tüzes szerszámokkal nagy része volt abban, hogy a vár védelme sikeresen végződhetett.⁵⁵⁰ Dobó távozása után, 1554-ben, Eger várában Bornemisza Gergely számadáskönyvének feljegyzései szerint csak két tüzér volt, t. i. az iglói Pattantyús Márton (Martinus Pattanthys de Igló) és Pattantyus István.⁵⁵¹

Izabellának és János Zsigmondnak Erdélyből való távozása után ide is I. Ferdinánd király császári, azaz német tüzérsege vonul be, amely központjául Nagyszebent választja. Ferdinánd Erdélyben dislokált tüzérségének feje, praefectus bombardariorum, előbb zeugwart, majd pedig zeugmeister-i címmel Waldstein Boldizsár lett, akit a források felváltva Walderstein, Weldenstein, Golderstein neveken is emlegetnek. Ennek volt helyettese és alárendeltje az a Haasensteini Haas Konrád „zeugwart in der Hermanstadt”, akitől a Haasenwein-féle kódex származik, aki azt ide magával hozta, folytatta és tovább írta, s azután Nagyszeben városának adta vagy hagyta, amelynek levéltárában ma is megvan.

⁵⁴⁹ U. o.: Fol. Lat. 1314.

⁵⁵⁰ Nagy Béni: Eger ostroma 1552-ben. Békefi Emlékkönyv. 263. l. — Századok: 1901. évf. 554., 844.; 1902. évf. 91. ll. — Történelmi Társ.: 1888. évf. 390. l.

⁵⁵¹ Magyar Nemzeti Múzeum: Fol. Lat. 2128. II. szám.

Ugyanennek érdekes tüzérségi számadásai szintén még ma is megvannak Nagyszében város levéltárában.⁵⁵² Waldstein és Haas fősege alatt működtek Szebenben: Byber János „Veltzeugwart“, aki alá tartozott, úgy látszik, a tábóri tüzérség, továbbá Müllner János, Weisz Jakab, Krausz Vencel, a nürnbergi Schmitt János, Prauncz Fülöp és végül mutatónak itt is egyetlen magyar: Murányi Ferenc. Természetesen ezek a főbb tüzérek voltak, akik mellett kellett lenni még altiszti és legénységi tüzérszemélyzetnek is.⁵⁵³ Az eddig felsorakoztatott adatokból egyébként már észrevehetjük, hogy I. Ferdinánd korában már a német birodalmi tüzérségnek Magyarországon működő része is valamiképen szervezve van.

1554-ben Kassán ugyancsak I. Ferdinándnak királyi tüzérei: Pfaf Konrád, Frídrexel Bálint, továbbá (Somodi) Bereck és (Planck) Jakab bombardáriusok, amely két utóbbi a sárosi várban is szolgált.⁵⁵⁴ Ugyancsak 1554-ben I. Ferdinánd egyik hadvezére, Pallavicini Sfortia, Somogy várát „magister Anthonius de Gallis bombardarius“-sal inventáltatja,⁵⁵⁵ tehát a német származású hadvezérek természetesen német zsoldosokat és tüzérséget is, az olaszok pedig olasz tüzéreket tartottak a maguk, illetve a császár és magyar király szolgálatában.

Ferdinánd király öfelsége Sziget várában 1556-ban Tobolovics (Thobolowyth) Jakab és Erdélyi Bálint a főpattantyúsok, míg 1558—59-ben ugyancsak Tobolovics és Németh Mihály a bombardáriusok, tehát egy délszláv és egy-egy magyar.⁵⁵⁶ A szláv tüzért valószínűleg Grádeczi Horváth-Stansics Márk, a vár parancsnoka plántálta be Szigetre. 1559-ben I. Ferdinánd király Magyarországon működő tüzérei közül említik a források Lanczlutti (de Lanczhuett) Burg Jánost és Perlingi (de Perlyngh) Procz Fülöpöt, aki a sárosi várban szolgált. 1559-ben Palota várában a bombardáriusok Haláchy Benedek és Márton deák (literatus). 1559—1563 közt I. Ferdinánd főtüzére az egri várban Peninger Vid (Veit Peninger puchsenmaister und zeugwart ambs verwalter zu Erla) volt, akinek társait azonban forrásunk nem említi.⁵⁵⁷

⁵⁵² Handschriften: No. 3. bis 3 n. 1.

⁵⁵³ Zimmermann-féle gyűjtemény. Nagyszében. 81. szám.

⁵⁵⁴ Orsz. Levéltár: Lymbus II. sorozat. 14/b esemő.

⁵⁵⁵ Staatsarchiv, Bécs. Ungarn. All^o. Akten. 74. esemő. 1554 szeptember 16.

⁵⁵⁶ Magyar Nemzeti Múzeum. kéziratok: Fol. Lat. 1347.: Kriegersarchiv, Bécs. Feldacten. 1558. fasc. 12. p. 2. — *Szilády*: Régi Magyar Költők Tára: VI. k. 149. l.

⁵⁵⁷ Kriegersarchiv, Bécs. Feldacten. 1563. fasc. 4. p. 1. — Orsz. Levéltár: U. et C. 23/7.

Híres és történelmünkben gyakran emlegetett vezére volt I. Ferdinándnak a szervezőtehetséggel is megáldott Schwendi Lázár, aki hadjárataiban szervezett tüzérseget tartott, amelynek élén külön tüzérsegi parancsnok állott, t. i. Poppendorf Ferenc, akinek a címe: „obrister veltzeugmaister“ volt. Poppendorf különösen 1565 körül a hazánk északkeleti részén folyó hadműveletekben (Tokaj ostroma stb.) vett tevékeny részt.⁵⁵⁸ Ugyanesak 1565-ben Kanizsa királyi várnak főtüzére „Wolf Glannez von Rhada Puchsnmaister Yeezo in der besaczung zu Canischa“, s mellette működnek még „Hans von Tiszkaw“ zeugwart, Obersperger János és Kitl Bálint (Valthan Khithl).

Mindezen nevekből meg lehet állapítani, hogy I. Ferdinánd *magyar* Magyarországon működő tüzérségében mindenféle náció képviselve volt, csak éppen magyar ember akadt nagyon elvértve benne.

Ami már most Izabella királyné tüzérségét illeti, tudjuk, hogy neki volt saját pénzén vásárolt tüzérsegi anyaga, amelyet, vagy amelynek egy részét 1552-ben Kassán deponálta s maga az a leltár, amelyet erről felvettek, emeli ki, hogy mindezek a királyné készpénzen vett ágyúi stb., mondván: „Inventarium bellicorum tormentorum, quae serenissima princeps et domina, domina Isabella Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. regina *tanquam propria et suis pecuniis et impensis parata et facta* Cassoviae reliquit...“ Hagytott pedig ekkor Kassán 15 ágyút,⁵⁵⁹ amiből nyilvánvaló, hogy tüzéreknek is kellett lenni. Mivel pedig Izabella udvartartásában s egyébként is az olasz kultúra felé hajlott,⁵⁶⁰ nem lehetetlen, hogy tüzérei is olaszok valának. Később, amidőn ő és fia János Zsigmond visszatérnek Erdélybe, ekkor már, különösen János Zsigmond, tüzérsegi anyagot és tüzéreket is leginkább az erdélyi szász városokból kér kölesön, úgyhogy János Zsigmond tüzérsege tulajdonképen német (erdélyi szász) volt.⁵⁶¹

Erdély XVI. századvégi vajdájának és fejedelmeinek, különösen a Báthoriaknak úgy látszik nevezetesebb tüzérsegük nem volt. Hadjárat esetén valószínűleg ezek is János Zsigmond módszeréhez folyamodtak és erre a célra szintén az erdélyi szász városokat vehették igénybe.

⁵⁵⁸ U. o.: 1565. fasc. 2 p. 3.

⁵⁵⁹ 1552 jan. 17.

⁵⁶⁰ V. ö. *Kastner Jenő*: *Cultura italiana alla corte Transilvana nel secolo XVI*. Corvina, 1922. évf. 40. skk. ll.

⁵⁶¹ Beszterce város levéltára: 1557. X. 8.; 1562. II. 4.; 1563. IX. 4.; 1564. X. 2. és 5.; 1565. VI. 10.; VII. 7. stb. — Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 525., 575., 581.; II. k. 223. ll.

Ami a lengyel királlyá választott Báthori Istvánt illeti, ennek mint lengyel királynak, valami állandó jellegű tüzérsége lehetett, megfelelő személyzettel, melynek élén 1576—1580 közt tüzérségi prefektus állt, amint már tudjuk, Nagy Bertalan személyében, aki felett később úgy látszik Békés Gáspár állott a Báthori Istvánnal való kibékülése után, mindaddig, amíg élt. Békés 1579-ben a Polock vára elleni tüzérségi harcot személyesen vezette, elannyira, hogy — amint a krónikás mondja — még ágyú mellett evett és aludt is. De Békés, úgy látszik, mindig előszeretettel foglalkozott tüzérekedéssel s tüzerekkel vette körül magát, mert pl. 1573-ban egy Pattantus Balázs nevű hadnagy szolgált mellette, aki nyilvánvalóan tüzer volt. — Nagy Bertalan „*czaigwart*“ mellett, aki Báthori Istvánnak állandó tüzérségi alkalmazottja volt, találunk „*tormentorum bellicorum coadiutor*“-okat, akiket azonban a források egyébként a király tüzéreinek (*tormentarii sive pixidarii suae maiestatis regiae*) is neveznek. Ezek a királyi tüzerek névszerint: Jakab magyar (*Jacobus Hungarus*), akit a források „*de Fratricz*“, vagy Fraixtin Jakabnak is neveznek, Kánya András, Bernát Kristóf, János magyar (*Joannes Hungarus*), Szoszva Flórián, akik, esetleg az egy Szoszvát kivéve, mind nyilvánvalóan magyarok és csak a király egyik ágyúöntő szertüzére volt olasz ember, t. i. Kremonai Jeromos (*Hieronimus Cremonensis Italus, capitaneus et fusor tormentorum*), aki Báthorit, mint szertüzer, kapitányi rangban szolgálta.⁵⁶² Íme tehát Báthori István a lengyel király, Lengyelországban, lengyel pénzen magyar tüzérséget tartott, amiért lengyel részről nem érheti őt szemrehányás, mert ez a tüzérség hatalmas eredményeket ért el, s nemcsak hogy a magyar nemzetre szégyent nem hozott, de a lengyeleknek derekasan hasznára volt. Egyébként István király ugyanazt cselekedte, amit I. Ferdinánd vagy Miksa (és utódaik) magyar királyok Magyarországon, akik itt magyar pénzen német és idegen tüzérséget tartottak, noha kaphattak volna magyar tüzereket is. Éppen ezért kellett a Kánya Andrásoknak és Bernát Kristófoknak lengyel szolgálatba lépni, mert saját hazájukban mint tüzerek elhelyezkedni nem tudtak.

Visszatérve immár az akkori szűkebb értelemben vett Magyarországra, I. Ferdinánd királynak 1564-ben bekövetkezett halála után, a Magyarországon működő úgynevezett magyar királyi, helyesebben német császári tüzérségben a

⁵⁶² *Szádeczky*: Békés Gáspár, 95—96. ll. — Győri történelmi és régészeti füzetek, IV. k. 112. l. — Hadtört. Közlemények, I. évf. 240—241. ll. — *Veres*: *Fontes Rerum Hungaricarum*, III. k. 22., 38., 41., 55., 79., 199., 214., 217. ll.

magyarság javára a helyzet Miksa és Rudolf királyok uralma alatt sem változott. Úgy látszik ekkor magában a német birodalomban is kevés képzett tüzér volt, úgyhogy 1566-ban Miksa király a török elleni hadjárat céljaira Margit hercegnőtől Belgiumból kért szakképzett tüzéreket („opus habeamus peritorum bombardariorum“). Természetesen arra, hogy ilyen tüzéretet Miksa vagy hadvezérei Magyarországon kerestessenek, gondolni sem lehetett. Margit hercegnőtől Miksa ekkor 20 főnyi lehetőleg olyan tüzért kívánt, akik már spanyol szolgálathban állottak s kéri a hercegnőt, hogy ezeket küldje Augsburgba vagy Bécsbe. Miksa eme levelére a hercegnő elsősorban Hailbruni Wurm Vendelt, aki puskaport is tud gyártani, továbbá Copper Péter és Wessnick Ádám tüzéretet küldi el, akik közül az utóbbi később Felsőmagyarországon a „magyar király“ tüzérségénél jelentős szerephez jutott.⁵⁶³

Ami már most I. Miksa királynak Magyarországon működő tüzérségét illeti, ennek tagjai közt sem találunk sok magyar embert és magyar nevet. Így pl. 1568-ban az egri tüzérségi anyag főnöke s Eger várának főtüzére Müllner Reinhard, s ugyanekkor a veszprémi vár bombardarius Fteyler István.⁵⁶⁴

1568—1570-ben a fontos Érsekújvárbán a következő magyar királyi tüzérek szolgálnak: Baptista János, Chylyz vagy Zylys István, Czynner vagy Czymer András, Wydman Egyed (Gylk Wydmon), Klossel vagy Klezel Bálint, Hörl Márton, Senus Joachim, Tysler Márton, Péter és Illés (Éliás) bombardariusok és végül János tüzérlakatos. Mindezeknek élén hol Baptista János, hol pedig Senus Joachim állott.⁵⁶⁵ Az eddig felsoroltak mellé 1574-ben felfogadták „Guolffgangus Vischer bombardarius“-t, 1577-ben az érsekújvári fellegrvár (arx) „curator artelleriae“-je Schmidhoffer Ádám, 1578-ban pedig egyik magister bombardarium-ja, aki ekkor meg is halt, Gablinger János volt.⁵⁶⁶

Említettük, hogy a Belgiumból spanyol szolgálathból Bécsbe, majd Magyarországra került, valószínűleg szláv vagy lengyel származású Milesowiczi Wierznick, Wiecznik vagy Wiznyk Ádám csakhamar tüzérségi kiválóság lett,

⁵⁶³ *Hatvani*: Magyar történelmi okmánytár. III. k. 44—45. l.

⁵⁶⁴ Orsz. Levéltár: Szepesi kamara: Benigna mandata. 1568/94.: U. et C. 61/31.

⁵⁶⁵ Magyar Nemzeti Múzeum: kéziratár: Fol. Lat. 1375.: Orsz. Levéltár: Miscellanea, No. 7. Militaria 1. esemő. — Pozsonyi kamara: Expeditiones camerales, minutae: 1574. VI. 1.

⁵⁶⁶ Orsz. Levéltár: Pozsonyi exped. camerales, minutae: 1574 I. 11.; 1577. III. 8. és VII. 30.

ugyanis 1568-ban már ő Bécsben a „vicepraefectus armentariorum nostrorum“ és ebben a minőségben vizitálja a kassai tüzérséget. Wierznick 1576-ban Felsőmagyarországon I. Miksa király tüzérségének főembere és címe „supremus magister artellariae“. Van neki tisztében helyettese is, egy „vicesgerens supremi magistri artellariae sacrae maiestatis caesareae“, t. i. a már szintén ismert Planck János. Ezeknek lehetett alárendelve Schmidt János kassai zeugwart, aki 1576-ban elhalálozván, helyére Hall Kristóf került. Később Wierznick Ádám alatt szolgálnak még Pirpach Kristóf, aki szintén a „vicesgerens magistri artellariae“ címet viselte és Mayr Kelemen, akinek viszont „vicepraefectus artellariae“ volt a címe.⁵⁶⁷

1581-ben pl. egy velencei olasz, a császári tüzérség kapitánya „Antonio Zane venetiano capitaneo delle artegliarie et trinsiero de sua maesta cesarea“. 1582-ben Szatmár királyi vár zeugwartja Stöcklin Sebestyén Pantaleon volt.⁵⁶⁸ Ha az ország keleti szélein tüzérszemélyzet dolgában német világ volt, akkor szinte egészen természetes, hogy a Béccsel szomszéd pozsonyi királyi várban 1573—4-ben Pffafel János a bombardarius, akinek helyén 1582—1584-ben Toglich vagy Taglich János tüzért találjuk (bombardarius arcis Posoniensis), akit viszont 1591-ben Fischer Éliás vált fel.⁵⁶⁹

A Belgiumból ideszakadt Milesowiczi Wierznick Ádám „supremus artellariae et munitioum praefectus“ 1584-ben elhalván, Rudolf király az így megüresedett tisztséget Kilmanseghi Kielman András hadi tanácsosnak és komáromi kapitánynak adta, mire Ernő főherceg a király meghagyásából leiratot intéz Dobó Ferenc dunántúli főkapitányhoz, melyben felhívja, hogy a felség eme tényét a tüzérnépnek hozza tudomására.⁵⁷⁰

1585-től 1588-ig Tihany várának két tüzére volt, névszerint Pattanytús Jakab és Simon, akik úgy látszik véletlenül

⁵⁶⁷ Gemeins. Finanzarchiv, Bécs, Hungarn: 14,368. csomó. 1576. II. 8.; 14,369. csomó. 1576. VIII. 22. és 1576. — Kriegsarchiv, Feldacten. 1576. fasc. II. p. 4.; — Orsz. Levéltár: Szepesi kamara, Benigna mandata 1569/26.; 1571/85.; 1568/242., 254., 257.

⁵⁶⁸ Gemeins. Finanzarchiv, Bécs, 1571. Hung. 14,379. csomó. — Orsz. Levéltár: Lymbus II. sor. 14/a. csomó.

⁵⁶⁹ Orsz. Levéltár: Pozsonyi expeditiones camerales. minutae, 1582. IV. 5.; 1583. V. 7.; Jerney-gyűjtemény. Kecskemét. I. k. 4. szám; Magyar Nemzeti Múzeum: Szalay-gyűjtemény, 1591. — Történelmi Tár: 1900. évf. 65—91. II.

⁵⁷⁰ Orsz. Levéltár: Kisebb családi levéltárak: Dobó-levéltár, 3. csomó. 1584. IV. 7.

magyarok voltak, de csak valószínűleg azért, mert Tihany nem királyi, hanem pannonhalmi főapátsági vár volt.⁵⁷¹

1572—1587 közt Kassán a következő nevű és származású tüzéreket találjuk: A Lublóról való Kristófot, a Kállóról származó Tyll Pétert, a Putnokról idekerült Dillscher Jánost, a Königsbergből származó Ditmár Bonaventurát, azután az ismeretlen helyről való Ziegler Jánost, Augustin Gáspárt, s végül a nyilvánvalóan magyar Pattantyús Istvánt. Kassa zeugwartja 1588-tól 1594-ig Rottenberger Tóbiás mester.⁵⁷²

Dr. Iványi Béla.

⁵⁷¹ Gazdaságtört. Szemle: 1905. évf. 149. l.

⁵⁷² Archaeologiai Értesítő. 1903. (XXIII.) évf. 219. l.